

PhDr. Petr KREUZ, Ph.D.

***Kouzelnické a čarodějnické procesy
v českých zemích a ve střední Evropě***

339 stran rkp. + bibliografie

(přílohy součástí textu)

Fenoménem kouzelnictví a čarodějnictví se dr. Petr Kreuz zabývá systematicky již od poloviny 90. let, jak dokládá i jeho bohatá bibliografie publikovaných studií i monografií jak tuzemských, tak zahraničních. Velkou měrou se tak zasloužil o zasazení českého prostoru do raně novověké „čarodějnické“ mapy Evropy.

Jeho předložený habilitační spis představuje v podstatě první novodobé souborné a zpracování bádání i celého fenoménu „čarodějnických procesů“ v dlouhém období od středověku po polovinu 18. století, kdy se s ním v našich dějinách setkáváme, a o jeho zasazení do kontextu soudobého (zejména německého) bádání o evropském čarodějnictví. I když se práce zaměřila v prvé řadě na české země, tj. Čechy a Moravu, za nezbytné považoval autor i exkursy do přilehlých území Slezska (Niské procesy) a (současného) Slovenska.

Habilitační práce Petra Kreuze přináší rovněž kritické zhodnocení dosavadní historiografické produkce týkající se tohoto čtenářsky tradičně vděčného tématu. Snaží se tedy upozornit na řadu ideologicky motivovaných dezinterpretací, stejně jako na tradovaná klišé, nepřesnosti i chyby. Velmi zevrubně představuje autor také dostupnou pramennou základnu, a to pro celé dlouhé studované období.

Hlavním tématem práce jsou specifika fenoménu v českých zemích, kde šlo - v kontrastu ze západní Evropou, i větší částí Říše - především o případy kouzelnictví / škodlivé magie, nikoli tzv. kumulativně pojatého čarodějnictví (pakt s Dáblem a zřeknutí se Boha (apostasie), tělesné obcování s Dáblem či démony, noční let a účast na sabatu), což se autor snaží důsledně rozlišovat („kumulativní“ pojetí čarodějnictví spojuje autor především s činností teologicky (a démonologicky) vzdělaných vyšetřujících). Upozorňuje také na skutečnost, že v našich zemích měly tyto vyšetřované případy spíše charakter individuální než skupinový (nebo přímo hromadný). Zde tvoří naprostou výjimku tzv. losinské (a šumperské) procesy z konce 17. století (1678-1696), kde zjevně hrála klíčovou roli osoba vyšetřovatele J./H. Bobliga, a kde šlo zcela výjimečně o „kumulativní“ pojetí čarodějnictví i o masový fenomén, neboť v průběhu procesů bylo obviněno a odsouzeno přinejmenším osm desítek osob.

Oponentský posudek na habilitační práci

Oproti západoevropské oblasti i většině Říše byly kouzelnické/čarodějnické procesy v našich zemích také jevem chronologicky pozdějším – P. Kreuz vytyčuje dvě základní kulminační fáze či vlny – 1) od sklonku 16. po první třetinu 17. století a, mnohem výrazněji, 2) v období poslední čtvrtiny 17. století, kdy již v západoevropských oblastech čarodějnická vlna opadala, takže v celoevropské chronologii jde o pozdní kouzelnické/čarodějnické procesy. K tomuto srovnání připojuje autor ještě Slovensko, kde nachází v podstatě jen jedinou skutečnou vrcholnou fázi pronásledování čarodějnic, a to právě v tomto pozdním období poslední třetiny sedmnáctého a prvních čtyř desetiletí 18. století, která již v celoevropském srovnání znamenala spíše obecný útlum.

Tato specifika českých zemí (resp. zčásti Slovenska) interpretuje autor především na základě analýzy několika základních faktorů. Zajímá se především o podoby trestního práva a soudní organizace, stejně jako o charakter samotných deliktů.

Zevrubný rozbor vývoje právního myšlení, resp. kriminalizace deliktů magie/kouzelnictví a čarodějnictví v našich zemích, počínaje Koldínovým zákoníkem (1579), který tuto kriminalizaci poprvé právně ukotvuje, končí detailním rozbohem 58. článku *Constitutio Criminalis Theresiana* (1768/1770), který podle P. Kreuze magii a čarodějnictví již v podstatě dekriminlizuje. P. Kreuz zde přinesl přesvědčivou „dekonstrukci“ tohoto článku, který sice delikty čarodějnictví a kouzelnictví zachovává (což sloužilo dosud především k důkazu údajné „zaostalosti“ a „neosvícenosti“ tereziánského trestního zákoníku), ale obratným způsobem je v podstatě právnícky „dekonstruuje“, takže reálná šance k obvinění, natož k odsouzení, domnělé/ho čaroděje/čarodějnice je velice malá (a i tuto poslední možnost si k posouzení vymínila panovnice).

P. Kreuz zde upozorňuje na charakteristickou raně osvícenskou strategii likvidace fenoménů považovaných za „přežitě“ (autorovými slovy „salámová metoda“) – nominálně jsou zachovány, ale jejich reálná působnost je ochromena složitější formou dokazování, přenosem kompetencí na jiné orgány atp. Tento jev můžeme ostatně sledovat jak u některých dalších deliktů přímo v Theresianě (např. u jiných náboženských deliktů či sebevraždy), ale i v jiných oblastech (např. ve správě – nominální zachování určitých tradičních titulů a funkcí, ale jejich reálná ne-funkčnost, neakčnost, ač nedojde k jejich zrušení).

Jako velmi klíčový se ukazuje také rozbor soudní organizace: podle Petra Kreuze totiž existence poměrně decentralizované sítě městských hrdelních soudů (které nedisponovaly ani dostatečně početným, ani dostatečně kvalifikovaným personálem pro vedení velkých a vsutku „čarodějnických“ procesů, jež navíc pro město představovaly ekonomickou zátěž) bránila rozvinutí skutečných „honů“ tak, jak je známe ze západnějších částí Evropy. Ani postupné nahrazení akuzačního (soukromožalobního) procesu procesem inkvizičním (vyhledávacím) v trestním řízení tak nástup masových procesů v českých zemích neuspíšilo. (Velkolosinské a šumperské procesy probíhaly

Oponentský posudek na habilitační práci

před mimořádnými specializovanými patrimoniálními soudy – justičními kolegií – financovanými dílem z majetku konfiskovaného provinilců, dílem lokální vrchností.)

Pro lepší pochopení souvislostí věnuje P. Kreuz pozornost zejména případům, které vykazovaly skupinový charakter (Žamberk, Nymburk, Chomutov, pochopitelně pak známé případy z Losinska/Šumperska; na Slovensku Šamorín a Krupina); zvláštní kapitola je pak věnována případu vyvolávání Ďábla mladými (resp. i malými) studenty malostranského jezuitského gymnázia z roku 1644, který ovšem končil značně smířlivě a místo očekávaného „hony na čaroděje“ vysvítá z konečných verdiktů spíše skepse a odsudek „pověrečného“ jednání.

Pozoruhodný fenomén, jemuž se P. Kreuz také obzvlášť věnuje, představují také spory o čest z poč. 16. století, kde se žalobce bránil proti (údajně křivému) nařčení z kouzelnictví/magických praktik. Tam, kde mu to prameny dovolují, zamýšlí se také nad individuálními obrannými strategiemi obviněných – to platí zejména o dobře dokumentovaném, specifickém a jedinečném případě Jana Nežerky obviněného hned z několika závažných forem škodlivé magie. Tomu se podařilo vzdorovat tortuře i vyjít z procesu, který se zpočátku jevil pro jeho osobu jako fatální, vítězně díky drobným taktickým úskokům v „boji“ s vyšetřovateli a především s vrchností, Henykem z Valdštejna, jak ukazuje P. Kreuz.

Součástí práce jsou také edice pramenů, vložené přímo k relevantním kapitolám – součástí 3. kapitoly věnované právnímu vývoji je tak kritická edice německé i české verze 58. článku Theresiany, součástí dalších kapitol zaměřených na soudní praxi (případy z jagellonské Prahy, případ vyvolávání Ďábla v malostranském gymnázium v roce 1644, „pozdní“ hony na „čarodějnice“ ze 17.-18. století, příklady ze Slovenska) jsou výslechové protokoly či alespoň registry studovaných případů.

Významné koncepční výtky nemám.

V úvodním přehledu bádání mi kritiky dosavadního bádání – byť naprosto legitimní a potřebné, zejména tam, kde jde o podstatnou faktografickou neznalost, vršení neověřených kliše či závadného zacházení s primárními zdroji – mi místy připadají příliš detailní a útočné; v případě publikace bych je doporučovala zkrátit a otupit polemický hrot. (Například upozorňovat na „ideologickou tendenci“ u B. Šindeláře, či na jeho neznalosti západní literatury, mi přijde zbytečné.)

Některé pasáže úvodu, zpravidla závěrečné odstavce věnované jednotlivým kapitolám, které studovaný fenomén zhodnocují a shrnují (například věnované specifikům soudnictví v českých zemích nebo případu Jana Nežerky, ale i případ z malostranské koleje aj.), bych možná doporučovala převést spíše do závěru (až bude čtenář/ka vědět „co se vlastně stalo“ a o co se autor opírá), a v úvodu je preformulovala spíše do podoby otázek.

Oponentský posudek na habilitační práci

Pojem „pověrečný“ bych asi doporučila dát do uvozovek – přece jen jde o dobové hodnotící stanovisko, kterého by se dnešní historik měl zdržet (nebo by musel koncept pověrečného rozšířit).

Jako vhodné by mi možná přišlo, zejména pro případ knižního vydání, doplnit tabulky s časovou a místní osou, které by čtenářům přehledně ukázaly kumulaci či vyšší výskyt případů v určitých obdobích (a místech). Bylo by také možné vytvořit nějakou souhrnnou „mapu“, která by ukazovala, ve kterých regionech Čech, Moravy a Slezska (resp. na kterých panstvích) k pronásledování docházelo (častěji), resp. docházelo opakovaně, a ve kterých nikoli, nebo minimálně (jižní Čechy?)

Shrnutí:

Předložená habilitační práce P. Kreuze je rozhodně novátorská, přináší nové pohledy a interpretace i možností zhodnocení studovaného fenoménu. Je založena na detailním prostudování velkého množství primárních, archivních zdrojů z českých zemí i Slovenska, ale také na obdivuhodně rozsáhlé bibliografické základně dostupné tuzemské i zahraniční literatury, kterou lze považovat v podstatě za vyčerpávající. Je třeba vyzdvihnout také vysokou úroveň samotného zpracování: Práce je přehledná, napsaná úsporným, logickým, koncizním jazykem, použité zdroje jsou poctivě a přesně uváděny, ediční postupy jsou provedeny pečlivě a minuciózně.

Práce určitě splňuje nároky kladené na práci habilitační a doporučuji ji k obhajobě a dalšímu řízení před vědeckou radou na PFF Univerzity v Opavě.

Rožmitál pod Třemšínem, 26. března 2017

Doc. Daniela Tinková, PhD.

Ústav českých dějin,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Nám. Jana Palacha 2, 116.38 Praha 1